Föredrag 2023-02-10 Skellefteå

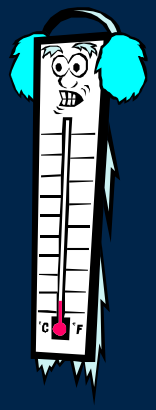

Mörker och kylans effekter på människan

Hansi Gelter

Guide Natura/Gelter Research & Consulting

Guide Natura
Transforming Nature into Experiences

Gelter Research & Consulting
by Guide Natura
Expanding Your Mind!

Föredrag 2023-02-10 Skellefteå

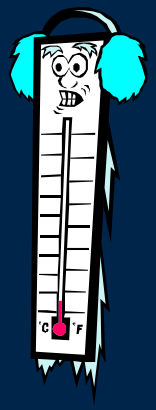

Mörker och kylans effekter på människan

HUR och VARFÖR mörker under vinterhalvåret här i norr påverkar oss

samt HUR och VARFÖR kyla påverkar oss

Kort presentation av Hansi

Biolog, natur- och polaforskare, friluftsfantast & alpinist, Ekoturismföretagare, Naturguide m.m. Piteå

dvs umgåtts med kyla och mörker

Hur påverkar mörker oss människor

1. Vad är mörker
2. Varför mörker
3. Mörker och sömnhormon
4. Mörker och dygnsrytm
5. Mörker och depression

1 Vad är mörker?

Mörker ingen fysisk substans (”mörkret omsluter”)

Mörker är frånvaro eller brist på ljusstrålar (fotoner) som ögat kan uppfatta

Finns inget komplett mörker, dvs total avsaknad av ljusfotoner

Foton = Minsta energimängd i elektromagnetisk strålning

Som **poetisk term** syftar mörker på ondska eller nedstämdhet

2 Varför mörker i norr?

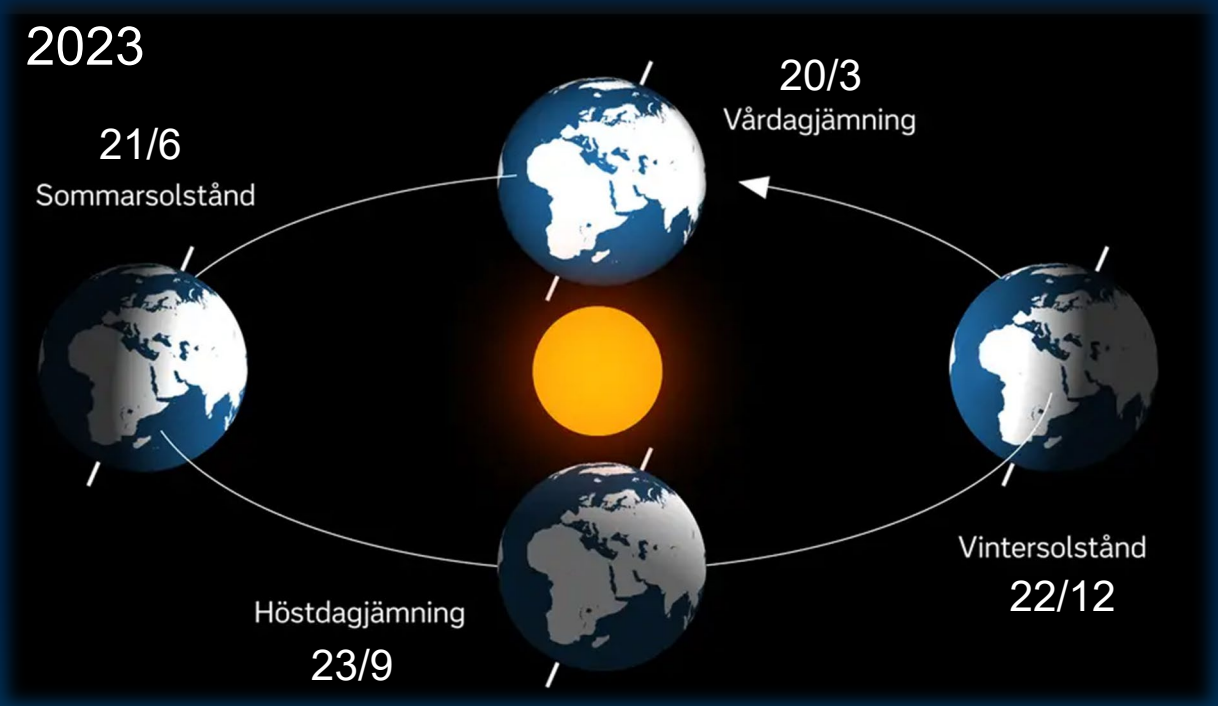

Jordaxeln lutar 23°

Sommar – Jorden lutar mot solen = mer ljus i norr, kort natt

Vinter – Jorden lutar från solen = mindre ljus i norr, lång natt

Polcirkeln 66˚ 33’ gräns för dygnet runt mörker (202 km från Skellefteå)

2 Varför mörker i norr?

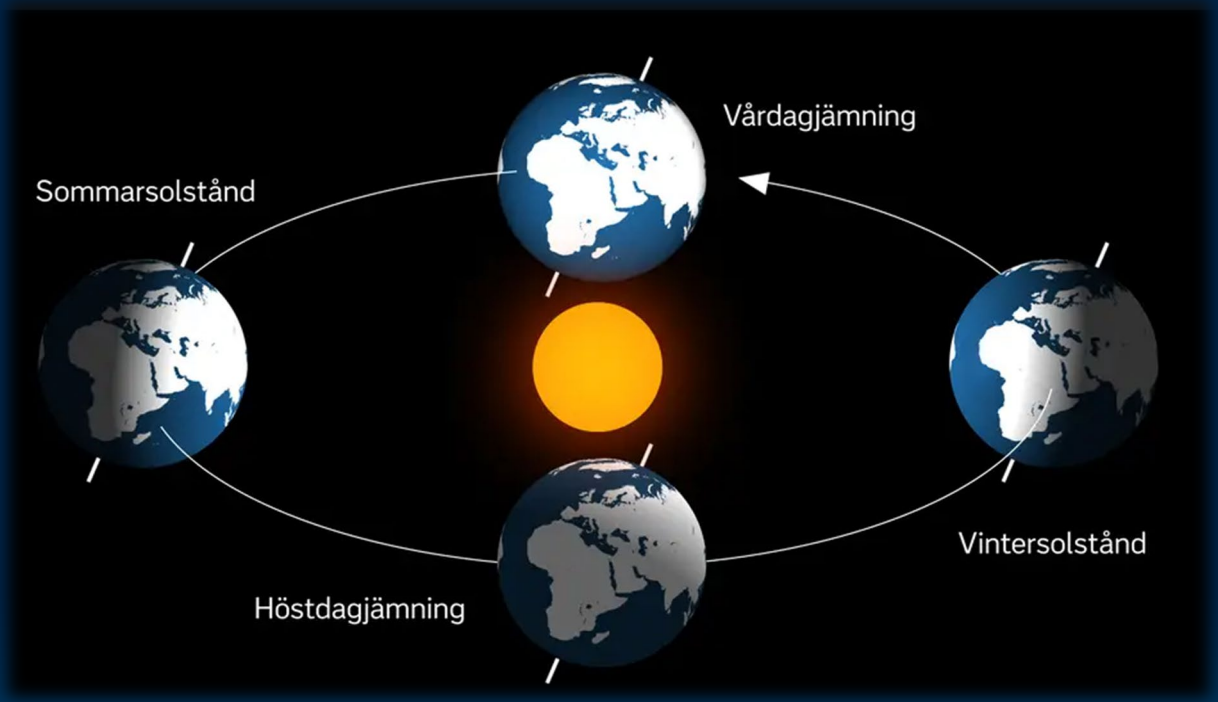

Få soltimmar vintertid; December i snitt 20-40 timmar Stockholm 33, Umeå 21

Juni-juli ca 250 soltimmar per månad

1983 - 2019 genomsnitt 18 dagar (58%) i december helt utan solsken

⇒ MÖRK MÅNAD!

2 Sommartid & vintertid

Sommartid vrider fram klockan 1h i slutet av mars (26/3)

Vintertid vrider tillbaka klockan 1h i oktober (30/10)
⇒ **eftermiddagen mörkare** men **ljust** en timme tidigare på **morgonen**
⇒ upplever **hösten mörkare** och **dagarna kortare**– **ökar depression**

Omdiskuterad hälsoeffekt – vintertid bra för hälsa, gör oss **piggare att vakna i ljus**

Sommartid året om ⇒ lättare ta tillvara ljuset på em (vara ute) – **mindre depression**

3 Mörker och sömn

Varför sover man?

Omorganisera minne (under REM-sömnen) – ser nya mönster (hittar lösningar)

Rensar kemiska slaggprodukter i hjärnan

Sänker känslonivåer – minskar stressnivån

Varje natt behöver du åtminstone 4-5 cykler för bra återhämtning

1:a sömncykeln kl. 22

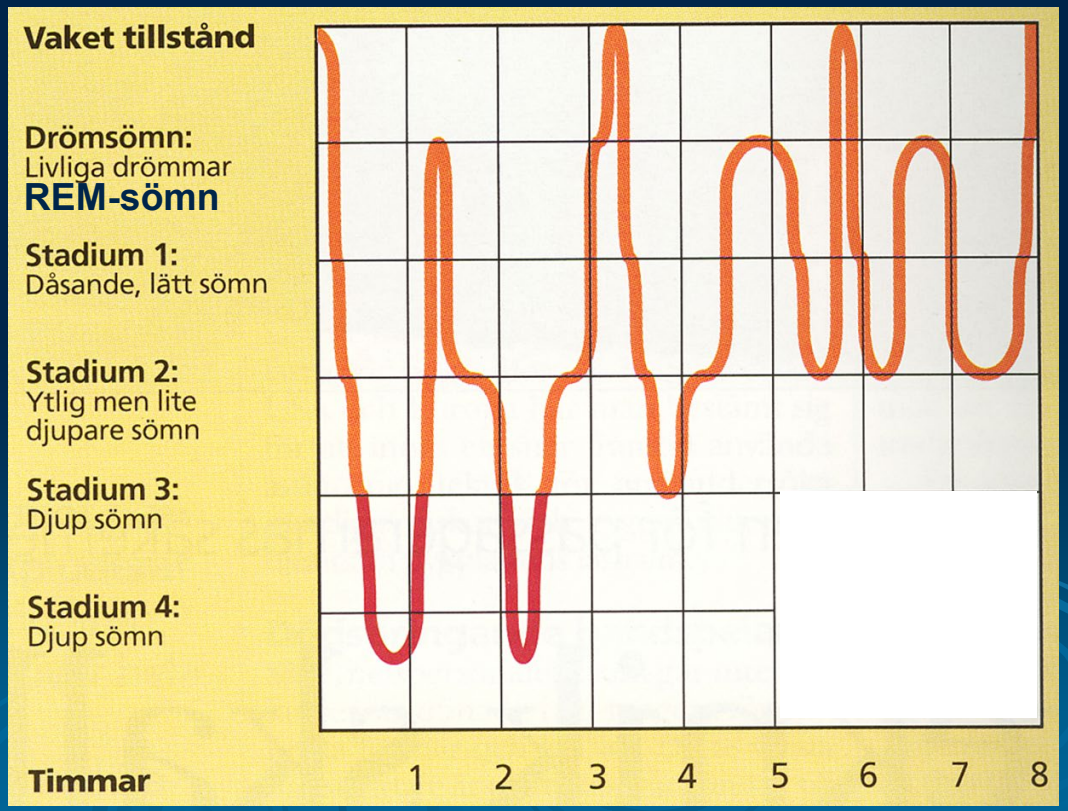

3 Mörker och sömn

Dygnsrytmen med vaken-sömn-cykel regleras av dygnets 24-timmarscykel (ljus/mörker) och kroppens **inre biologisk klocka**

24 timmars biologiska klockan (**cirkadiska rytmen)** påverkar utsöndring av **hormoner**

⇒ 6-9 timmars sömn

De involverade hormonen är melatonin, serotonin och dopamin

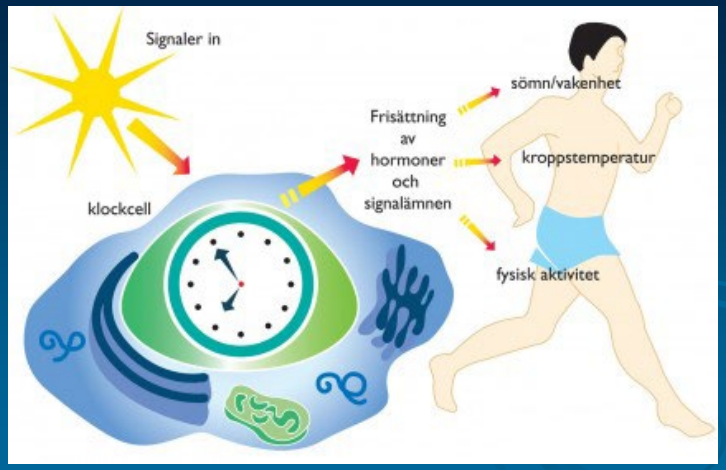

3 Mörker & sömnhormon

MELATONIN = ”Sömn- eller mörker-hormonet”

Ljuset **hämmar produktionen** av melatonin

Mörkt på kvällen ⇒ bildas **melatonin** ⇒ sömniga

Melatoninproduktionen pågår sedan tills ögat nås av dagsljus igen

Då aktiveras i stället stresshormonet **Kortisol** och vi blir pigga och alerta

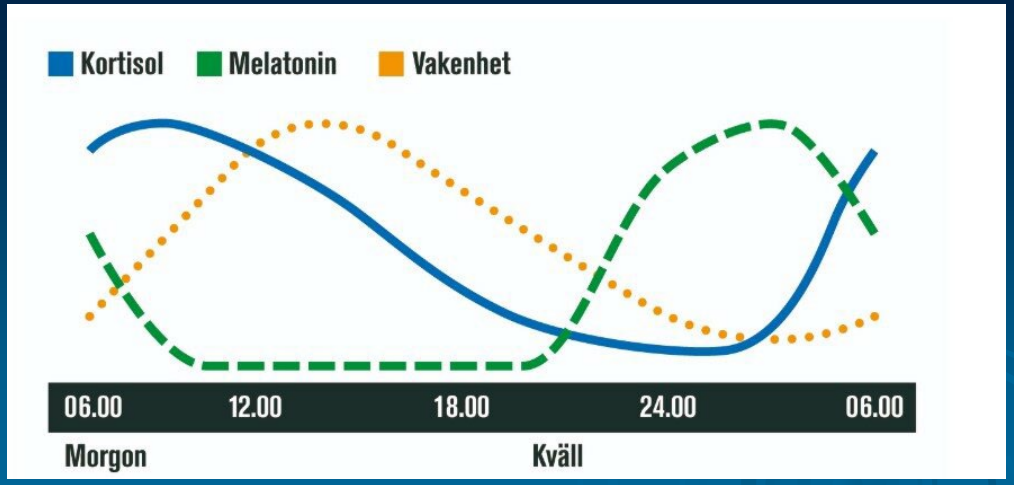

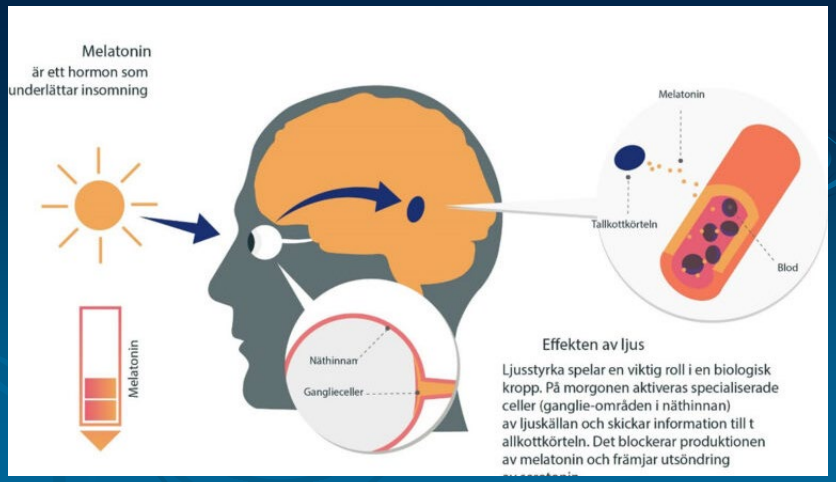

3 Mörker & sömnhormon

MELATONIN

bildas under natten från signalsubstansen **serotonin (som** produceras dagtid)

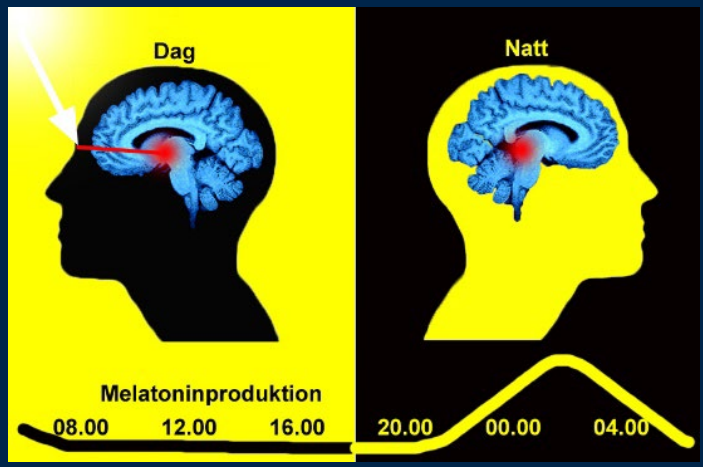

Ljus ⇒ ögat ⇒ stoppsignal till **tallkottkörteln** ⇒ slutar producera melatonin

Melatoninbrist ⇒ ökad cancerrisk och försämrat immunförsvar

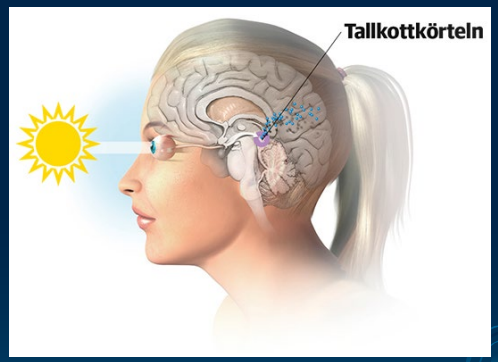

Låg melatoninproduktion ⇒ vinterdepression

Äldre minskad melatoninproduktion ⇒ sover sämre

Blått ljus (skärmar), alkohol, koffein bromsar melatoninproduktion

Melatonin ges som läkemedel för bättre sömn

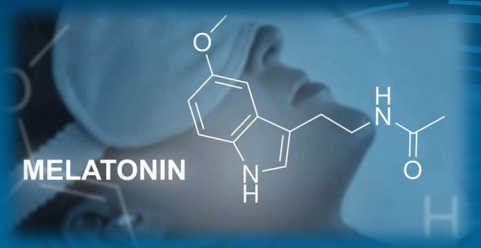

3 Mörker & sömnhormon

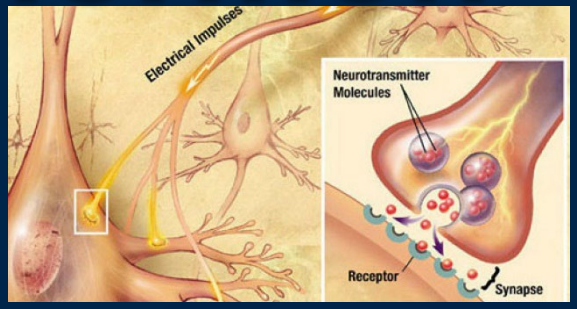

SEROTONIN

= hormon som påverkar humör och välbefinnande kallas felaktigt ”lyckohormon”

Påverkar aptit, sexuell lust, blodtryck, temperaturreglering och motverkar smärta, frisläpps vid blödning

Hämmar aggressivt beteende, motverkar depression och ångest

Hög halt ⇒ vakenhet (ombildas till melatonin)

Låga serotonin-nivåer ⇒ låga melanin-nivåer ⇒ dålig sömn

Låga serotonin-nivåer ⇒ nedstämdhet & depression

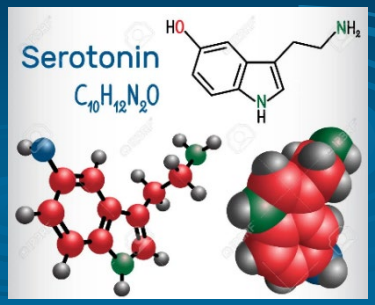

Serotonin bildas till 90% i magen

”Mår magen bra ⇒ mår knoppen bra ”

3 Mörker & sömnhormon

KORTISOL – stresshormon från binjurarna

Reglerar omsättningen av socker, fett och protein i kroppen, styr tarmens rörelser

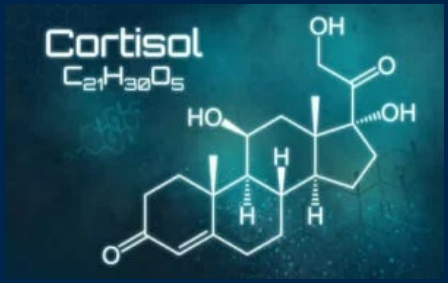

Utsöndras i större mängd **vid stress**

stimulerar **adrenalin** och

sympatiska nervsystemet (fysisk aktivitet)

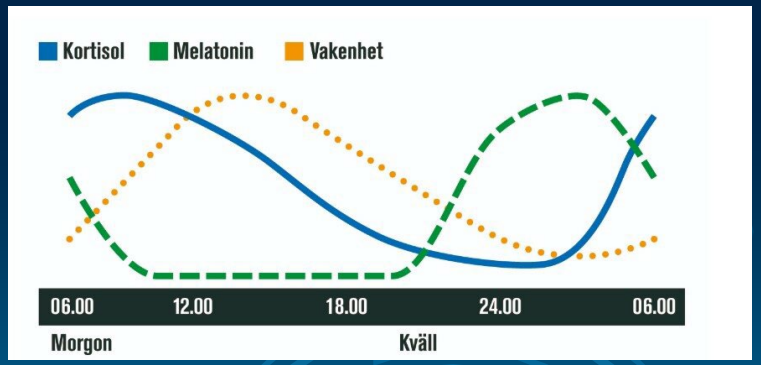

”Vår Naturliga väckarklocka”

Gör att du vaknar & stiger upp på morgonen

Antagonistisk till Melanin

- lägst kring midnatt och ökar sedan under natten
- på morgonen kraftig ökning av kortisolnivåerna ⇒ **Vaknar**

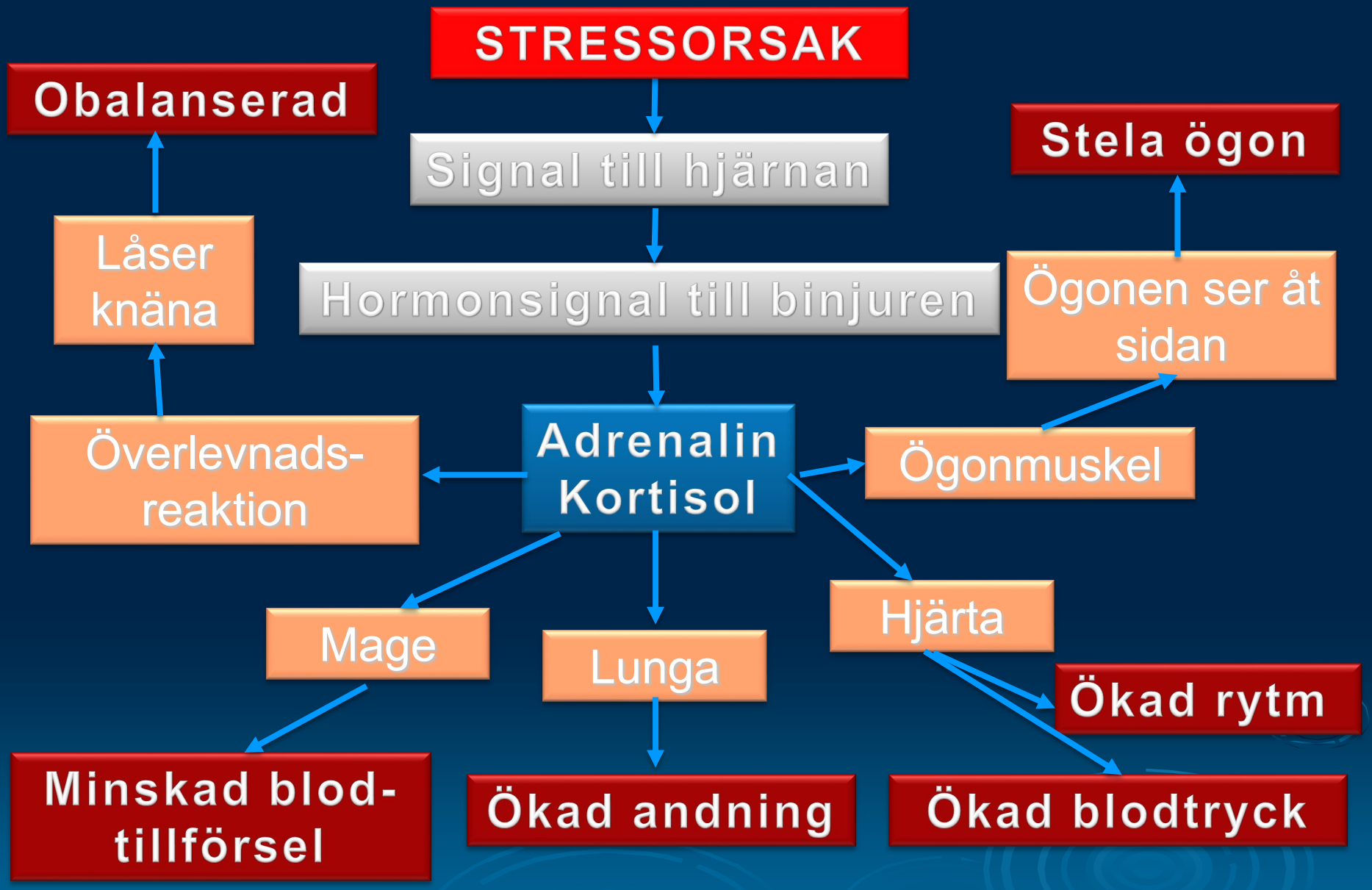
STRESSORSAK
Signal till hjärnan
Hormonsignal till binjuren
Adrenalin
Kortisol
Obalanserad
Låser knäna
Överlevnads-reaktion
Stela ögon
Ögonen ser åt sidan
Ögonmuskel
Mage
Lunga
Hjärta
Ökad rytm
Minskad blod-tillförsel
Ökad andning
Ökad blodtryck

3 Mörker & sömnhormon

- **DOPAMIN - Belöningssystem**

Signalsubstans som stimulerar fysisk och mental aktivitet (vakenhet) uppmärksamhet och motivation, glädje, entusiasm. Om stängs av ⇒ passivitet

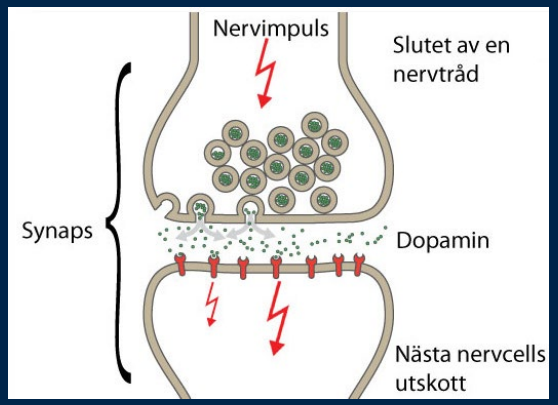

Underskott på dopamin ⇒ Parkinsons sjukdom, rastlösa ben, depression, likgiltighet, uppmärksamhetssvårigheter och ADHD

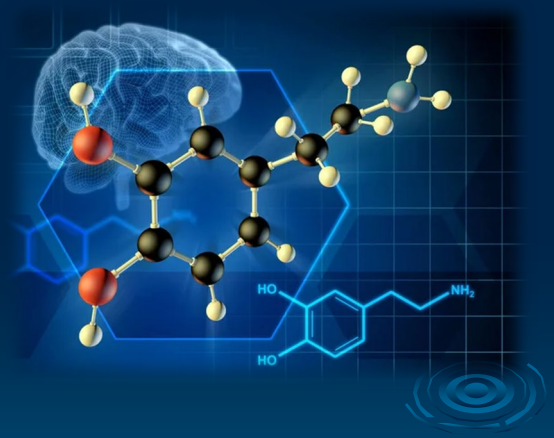

Påverkar liksom serotonin vårt **välmående och humör**
Bildas i binjurarna

Dopamin = **vårt belöningssystem** – utsöndras för att förstärka något som evolutionärt är bra för oss som att undkomma fara, äta, ha sex m.m.

Kan leda till beroendeproblem när belöningssystemet utlöses av droger, alkohol, spel, farliga äventyr m.m.

3 Mörker & sömnhormon

BELÖNINGSYSTEMET = Motsatsen till depression

Vi har olika lyckorus:

Kropp i balans –”lyckliga kroppen” = välmående

”Syrekick” – av djup andning

”Adrenalinkick” – (stressreaktion av stresshormon) = ny energi ”Kick”

Dopaminrus – stimulering belöningssystemet = **välmåenderus**

Endofinrus – (kroppsmorfiner) smärtstillande och lyckorus

”Endorfinkick” vid motion = **serotonin** och **dopamin** påverkar humöret positivt

Alkoholrus – aktiverar dopamin

Nikotinrus – aktiverar dopamin

Drogrus (Amfetamin, Extacy m.fl.) – aktiverar Dopamin

Varför D-vitamin?

Människan utvecklad nära ekvatorn ⇒ **<Latitud 42°** tillgodose **D-vitaminbehov enbart av solljus**

Utanför Människan anpassat sig med **ljusare hud** utan UV-skyddande pigment

> **55°** vinter UV-dosen så låg att **inget D-vitamin bildas i huden** (Skellefteå 64 °)

Här blir födan viktig för D-vitamin behovet

D-vitaminkällor: Kött, fisk, ägg, mejeri, matfett

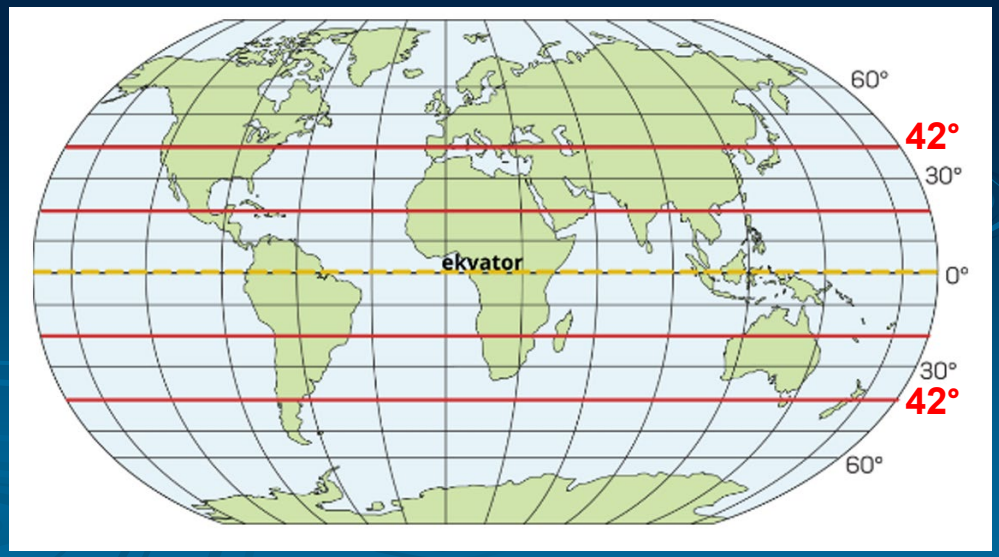

Varför D-vitamin?

Samband låga D-vitaminhalter och trötthet och depression

Fettlösligt, lagras i kroppens fettvävnad

Finns i olika former D_2 från **mat** och D_3 från **huden och mat**

Behövs för att ta upp calcium i tarmen och bygga och underhålla skelettet

Brist ⇒ Engelska sjukan (rakit) = mjuk och missformat skelett

Överdosering påverkar njurfunktionen ⇒ **förkalkning av njurar och lungor**

Finns i hjärnan som styr **känslor och beteenden** = tillväxt, **antidepressivt**, immunförsvaret

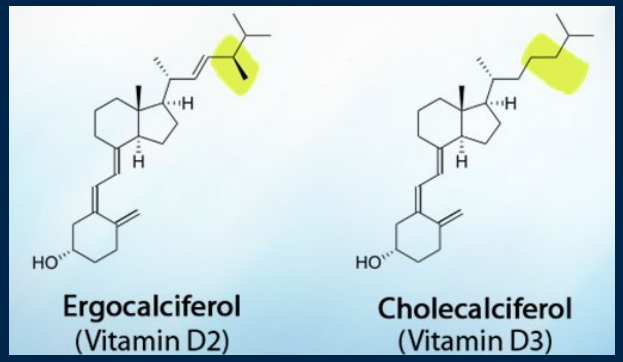

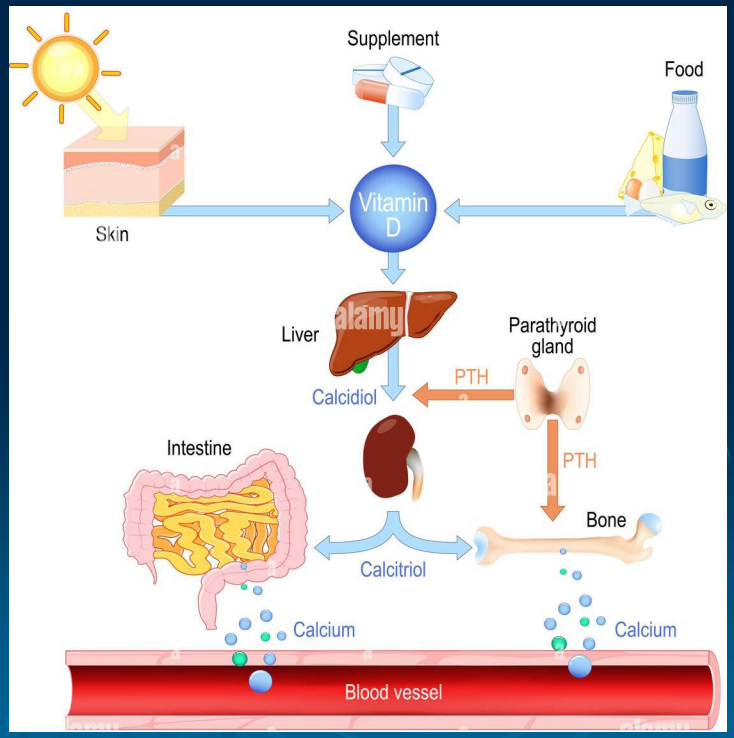

5 Mörker och depression

Årstidsbunden depression – Vinterdepression

Vinter kall och mörk, vill inte gå ut, fönster släpper bara igenom 70% av ljuset ⇒ **LJUSBRIST** ⇒ påverkar biologiska klockan (**melatonin**) ⇒ nedstämdhet, trötthet ⇒ lågt **serotonin** ⇒ **depression**

Lite UV-ljus ⇒ **lågt D-vitamin** ⇒ *depression*

- 10% lider av **årstidsbunden depression**, SAD (*Seasonal affective disorder*)
- 2-4% får så starka symtom att de behöver läkarvård och medicin

Viktig skillnad mot vanlig depression - symtomen börjar och slutar vid ungefär samma tidpunkt varje år

5 Mörker och depression

DEPRESSION

Folksjukdom som drabbar alla åldrar (risk 36% kvinnor 23% män)

Vanligaste orsakerna till ohälsa, produktionsbortfall och arbetsoförmåga

Står för 90% av alla sjukskrivningar

Lindrig depression leder till sämre livskvalitet och svårighet att klara vardags- och arbetsliv

Ökar risken för suicidtankar och suicidförsök

Orsaker: Biokemi, genetik, personlighet och miljöfaktorer och livsstilsfaktorer som stress, negativa livshändelser, socieoekonomi, alkohol, sömnbesvär, långvariga sjukdomar och **VINTERMÖRKER**

5 Mörker och depression

Symtom vid vinterdepression

Nedstämdhet nästan varje dag

Svårigheter att koncentrera sig

Låg energinivå enorm trötthet, orkar inte träna

Svårt att få saker gjorda - **ointresse** för det som normalt känns intressant

Känner ett **ökat sömnbehov**, svårt att gå upp på morgonen även efter att ha sovit länge

Ökad aptit och ett starkare sug efter socker och fet mat ⇒ går upp i vikt

Nedsatt immunförsvar – lättare att bli sjuk

Doktor.se

5 Mörker och depression

Vad kan jag göra mot vinterdepression?

1. Solljus
2. Motion
3. Undvik alkohol
4. Regelbundna måltider
5. Sömnrutiner
6. Prata med dina närstående hur du mår
7. Solresa
8. Undvik blåskärmar sent på kvällen
9. Undvik att fastna i passivitet och vila bort nedstämdhet ⇒ ond spiral

Doktor.se

5 Mörker och depression

Fungerar LJUSTERAPI?

Ljusbehandling medicinskt mot eksem och psoriasis (UVB)

UV-terapi och Solarier (UVA) kan ge hudskador och cancer

UVC 254 nm för desinfektion

Ljusterapi påstås hjälpa mot depression (*inga bevis*)

Ljusterapi för öka D-vitamin – **fungerar ej**

Ljusterapi med **kallt (blå 5500K) ljus** kan hålla bort **melatonin**

Dagsljuslampor (solljuslampor) med kallt ljus på morgonen kvällen varmt ljus (röd 2700K)

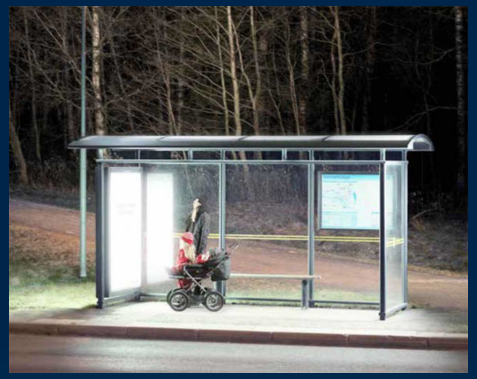

Umeå ljusterapi i busskur

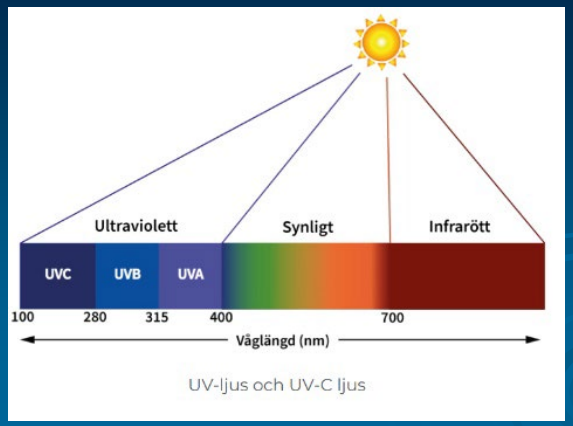

UV-ljus och UV-C ljus

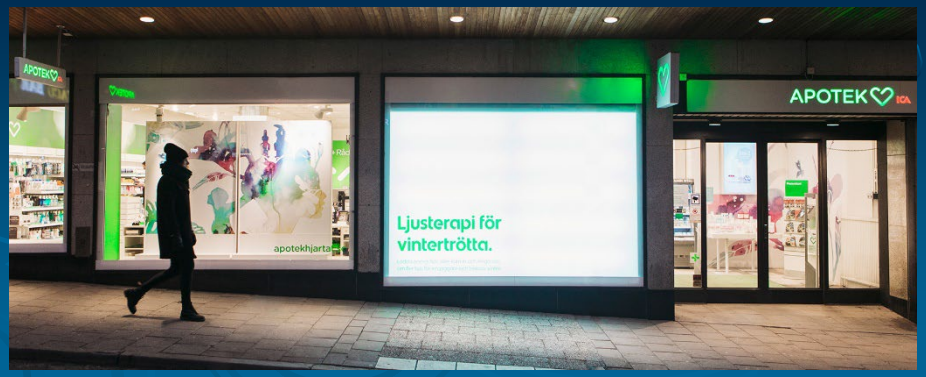

Apoteket Hjärtat ljusterapi

Hur påverkar kyla oss

1. Vad är kyla
2. Varför kyla
3. Kylans påverkan Hypotermi
4. Frostskador

1 Vad är kyla?

- **Värme** = rörelseenergi hos molekyler
- Ju högre värme (temperatur) desto snabbare rörelse
- Temperatur = mått hur snabbt molekylerna rör sig
- **KYLA** = låg temperatur = brist på eller avsaknad av rörelseenergi hos molekyler
- Färgen **blå** brukar förknippas med kyla

	Kelvin	Celcius
Absoluta nollpunkten	0 K	-273,15°C
Vattnets fryspunkt	273,15 K	0°C
Människans kroppstemperatur	310,15K	37°C
Vattnets kokpunkt	373,15K	100°C

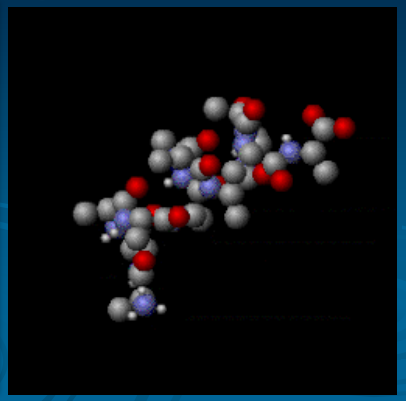

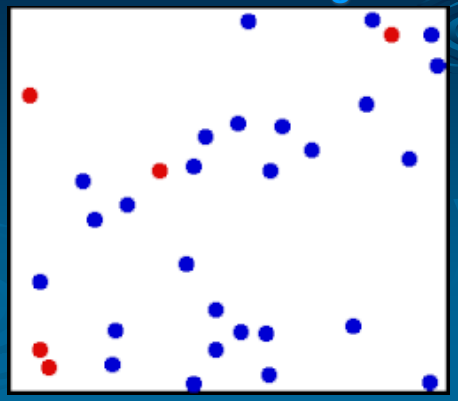

2 Varför kallt i norr?

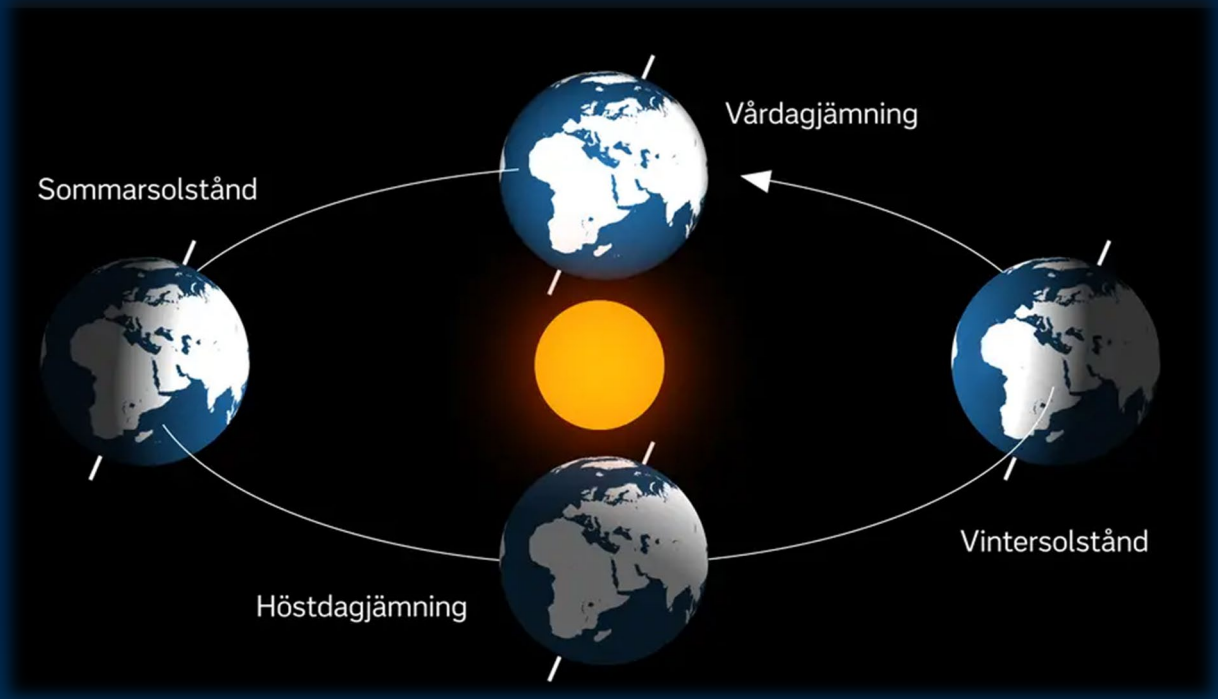

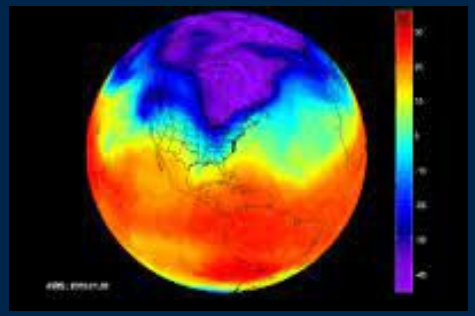

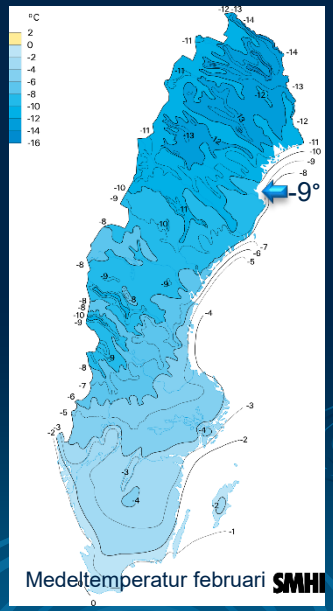

- Jordaxeln lutar 23° vinter lutar bort från solen = kallare
- Jorden lutar från solen = lång natt = kallare pga utstrålning
- Svenskt köldrekort -53° (Vilhemina 1941)
- Världsrekord -71 ° i Ojmjkon, NÖ Sibirien = kallaste plats där folk bor (medeltemp -50)

Skellefteå -39° februari 2012
Feb. medel -4° dag, -15° natt

3 Kylans påverkan

Kyla = värmeförlust genom:

Ledning (konduktion)– Värmeförlust vid direktkontakt med kallare material

Strålning (radiation) – Värmeutstrålning direkt från huden

Strömning (konvektion) - varmluft nära kroppen strömmar mot omgivande kall luft

Avdunstning – vätska övergår till vattenånga tar energi (värme) från kroppen

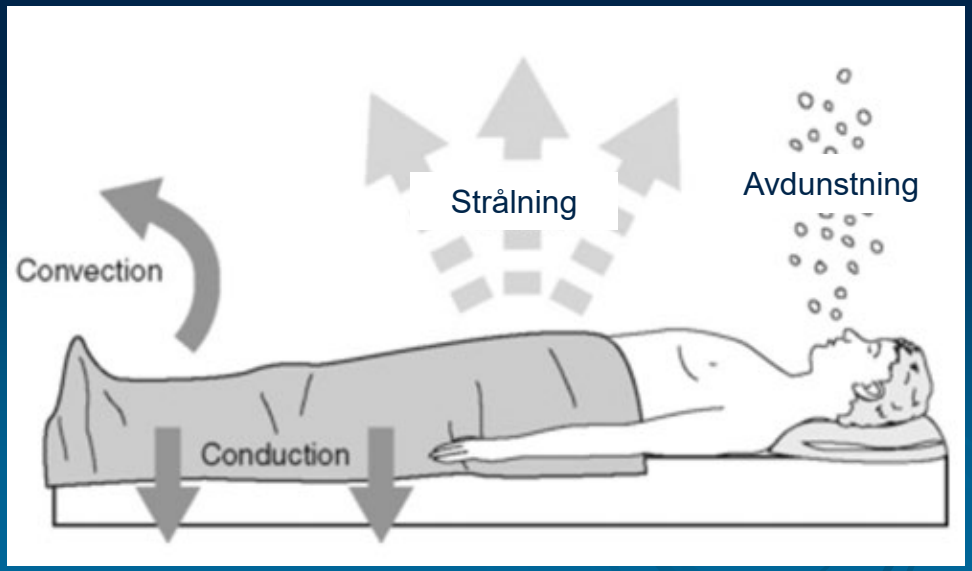

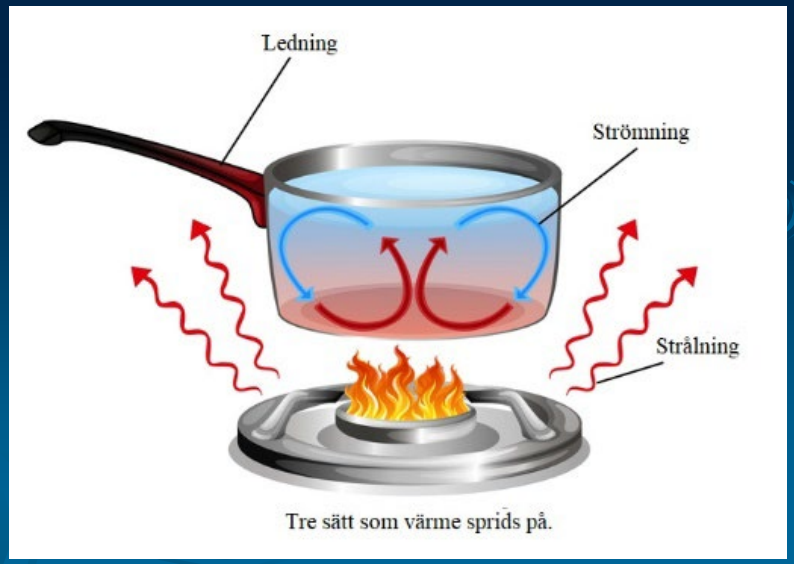

3 Kylans påverkan

När blir vi nedkylda?

- Dåligt kläd i kallt väder
- Ligger i snö (Lavin)
- Fall i kallt vatten
- Blir liggande medvetslös ute i kyla
- Äldre blir liggande hemma i kallt hus
- Vinterbad
- Vintersim

Kanalsim sista april Piteå

Vintersim Skellefteå

3 Kylans påverkan

- +16,5° simma 2,5 km
- ⇒ Hansi Hypotermi

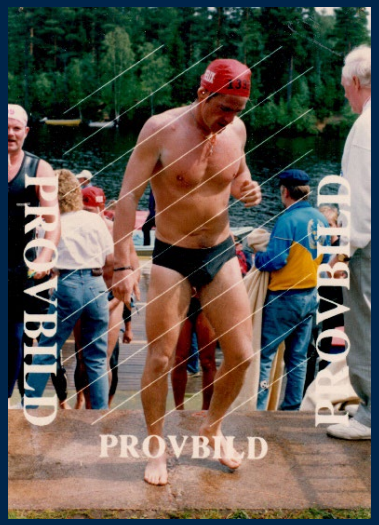

2008: 60 km skridskor
0° stark motvind, regn
⇒ Hansi Hypotermi

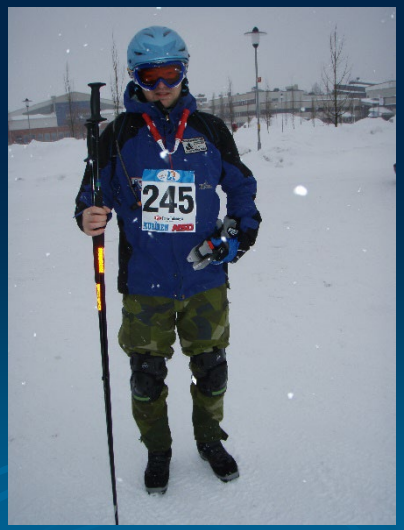

3 Kylans påverkan

Varje år fryser 40-60 personer ihjäl i Sverige

KYLA ⇒ Allmän nedkylning och/eller frostskada

HYPOTERMI (allmän nedkylning) = kroppstemperatur under 35°

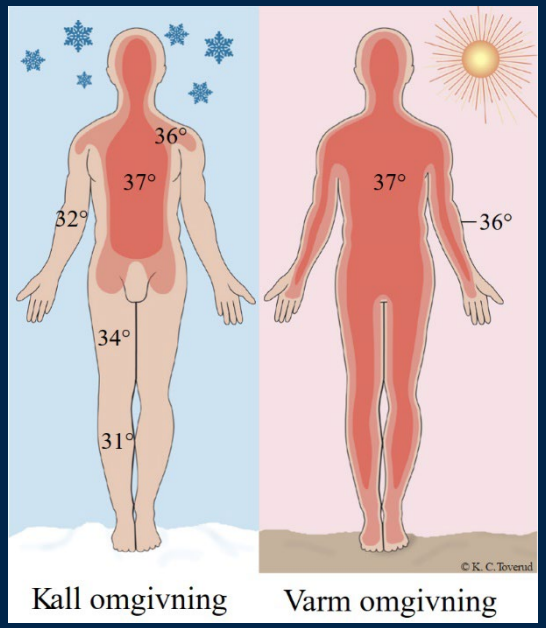

Kroppstemperatur 36°-37,8°
yttre del med lägre temperatur

Vindkyletemperaturen (wind chill)

Vind m/s	Vind km/h	Lufttemperatur °C 0	-5	-10	-15	-20	-25	-30	-35	-40
2	7	-1	-6	-11	-16	-21	-27	-32	-37	-42
5	18	-9	-15	-21	-28	-34	-40	-47	-53	-59
8	30	-13	-20	-27	-34	-41	-48	-55	-62	-69
16	60	-18	-26	-34	-42	-49	-57	-65	-73	-80
25	90	-20	-28	-36	-44	-52	-60	-69	-77	-85
		Liten risk för kylskada (5%)	Stor risk (50%)	Mycket stor risk för snabb förfrysning från några minuter ned till sekunder (95%)						

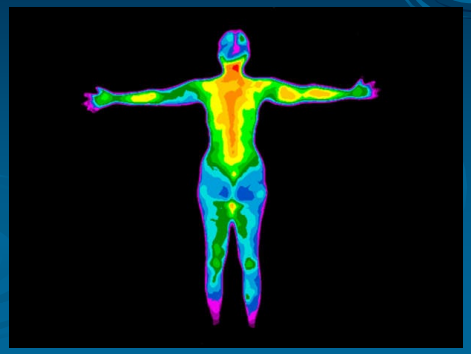

Uppvärmd luft nära kroppen blåser bort och vi kyls fortare – upplevs kallare

3 Kylans påverkan

Grader av nedkylning - Hypotermi

Grad	Temp	Tillstånd
	36 °- 37°	Normal temperatur
1 Mild	32° - 35°	Blek hud, kissnödig, **huttrar**, slö, förvirrad, ökad puls
		Passiv uppvärmning (dryck, värmeflaska, rörelse, varma kläder/filt)
2 Måttlig	28° - 31°	Minskad andning och puls, slutat huttra
		Läkarvård – aktiv uppvärmning (varmbad, värmefiltar)
3 Allvarlig	24° - 28°	Svårt, känna livstecken, stela muskler, reagerar ej på smärta, medvetslös
		Omedelbart till sjukhus
4 Mycket allvarlig	< 24°	”livlös”, saknar livstecken

Hide-and-Die” syndrom

”curling”

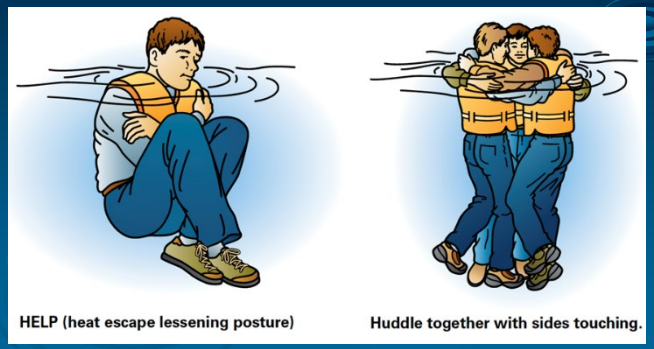

”curling” ”Huddling”

3 Kylans påverkan

- Vitt fett = lagra energi
- **Brunt fett** = bränner energi ⇒Värme

”A little cold a day keeps the doctor away”

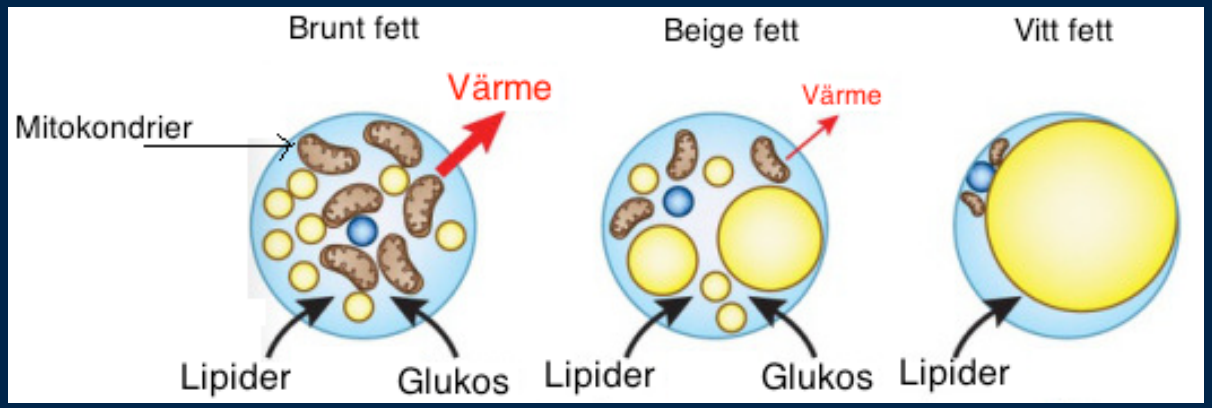

Homo densisova

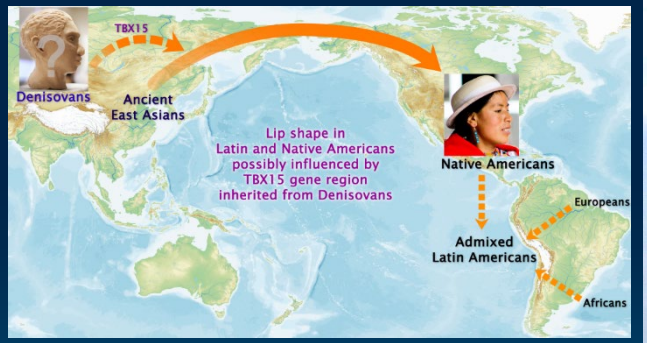

TBX15-gen 20-40 000 år

Inuiter (-40°)

Fo: “***Frysa sig smal”***
60g brunt fett bränner 4 kg vitt fett/år

Kaffe stimulerar brunt fett

Fo: Ökad förbränning via brunt fett ökar risken för åderförkalkning

4 Frostskador

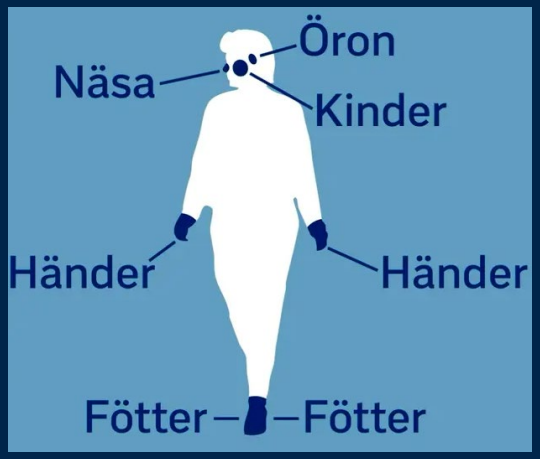

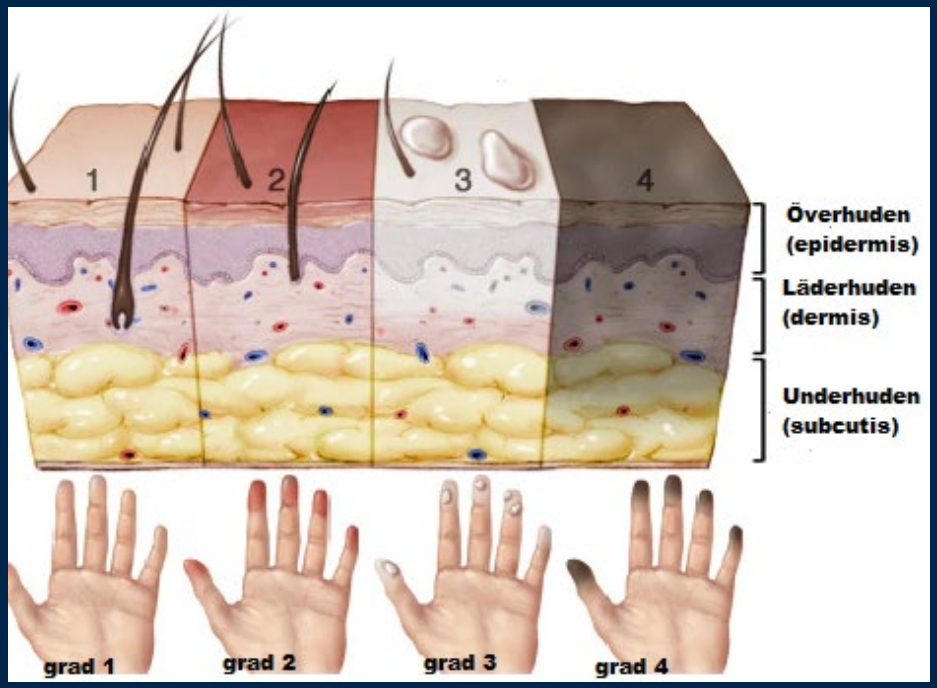

Ytligt köldskada – stickningar

Djup köldskada – blåsor, smärta, svart, nekros

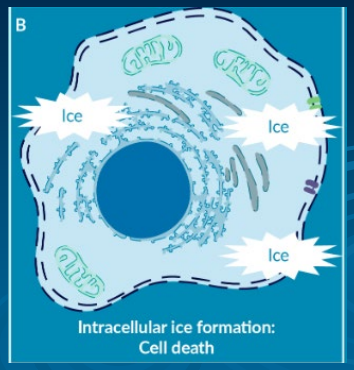

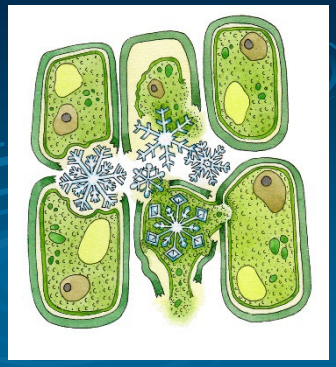

Iskristaller i och mellan celler

6 Frostskador

Skyttegravsfot - långvarig kyla o fuktexponering utan minusgrader, kan ske <1 dag

TACK för uppmärksamheten!

”Keep Cool”

Hansi Gelter

www.guide-natura.com